

ADATOK A BUDAI SZENT PÉTER KÜLVÁROS TOPOGRÁFIÁJÁHOZ

A budai Szent Péter külváros elnevezés alatt a mai Víziváros egy része értendő. A Várhegy és a Duna között terült el és Buda több külvárosa közül csak az egyik volt. Felhévíztől a mai Bem József utca és Mártírok útja vonalán épült egykori városfal jól elhatárolta, D-ről és Ny-ról azonban határai nem vonhatók meg egyértelműen. Feltehetően összeolvadt a várat körülvevő más falakkal, a Duna-parti halásztelepülésekkel. Legutóbb Kubinyi András¹ határozta meg kiterjedését a történeti forrásanyag elemzése útján.

A magunk részéről más eszközökkel, más jellegű forrásanyag segítségével kívánjuk a Szent Péter külvárost középkori mivoltában meghatározni. A régész szemszögéből kívánjuk megvilágítani a település kialakulását és fejlődését anélkül, hogy a határkérdésekkel vitába szállnánk.

I. A PLÉBÁNIATEMPLOM

Szent Péter mártírról elnevezett külvárosi plébániatemplom maradványait Garády Sándor találta meg házépítés alkalmával a Csalogány u. 7. sz. telken.² Igen jelentős lépés volt ez Buda középkori topográfiájának megismerésében. A Szent Péter külváros helyrajzában azóta sem történt ilyen döntő jelentőségű felfedezés. Garády Sándor leletmentő munkáját 1961 óta tervszerűen folytattuk, melynek révén ennek az objektumnak több építési korszakát ismertük meg. Közleményünk első részében eddig végzett munkánkat kívánjuk ismertetni, a teljes rekonstrukció igénye nélkül (1. kép). A templom maradványai felett ugyanis még mindig állnak újkori létesítmények, a háborúban lebombázott lakóház pincéi, s mindezek a teljes feltárás elé akadályt gördítettek.

Ásatási eredményeink ismertetéséhez, a második részben hozzáfűzzük a templom környékére vonatkozó kutatásainkat, melyekhez a környéken folytatott leletmentő munkákról Garády jegyzeteit is áttanulmányoztuk.

A Garády által megtalált templom későgótikus volt. A szentély D-i oldalának és az ehhez D-felől csatlakozó és ugyancsak sokszögzáródású kisebb szentélyének feltárása után háromhajós templomra lehetett következtetni. A szentély D-i oldalán feltárt római út maradványai már abban az időben sejtették, hogy római leletek is várhatók. Ásatásunk a korábbi eredményeket azzal gyarapította, hogy felszínre hozta a későgótikus szentély É-i oldalát is, melyhez azonban É-felől nem a D-ihez hasonló mellékszentélyzáródás csatlakozott, hanem a sekrestye falmaradványa. Nagyrészen előkerültek a hajó alapfalai is. Ennél nagyobb eseménynek számított a korábbi, kisebb templom szentélyének és hajójának, valamint egy toronynak feltárása, melyeket már kétséget kizáróan azonosítani tudtunk azzal az első templommal, mely a három budai plébánia perében már a XIII. sz. közepétől előfordul.³

Ásatásainkat két, a háború által üressé vált telken folytattuk: Gyorskocsi u. 22. és Medve u. 3. Az előbbi telken a pincék hiánya óvta meg a szentélyek alapfalait, az utóbbi telken főként az újkori lakóház udvarán találtunk nemcsak alap-, de szint fölé emelkedő falmaradványokat is. A Gyorskocsi u. 22. sz. telek DNy-i sarkában álló ideiglenes raktáráépület és a Csalogány u. 9. sz. telken álló, lebontásra ítélt ház akadályozta az ásatás befejezését és az alaprajz jelentős részének megismerését. A templomok falmaradványai alatt római település maradványai kerültek elő, melyeket az alábbiakban részletesen ismertetek.

A gótikus szentély É-i oldalán mi is nagyköves útra bukkantunk, melynek iránya — összevetve eredményeinket Garády megfigyeléseivel — minden bizonnyal a Dunával párhuzamos lehetett. Ennek az útnak Ny-i oldalán, épületfalak, mellettük kavicsos szintek kerültek elő. A római úton (2. kép) vékony rétegben római kori tárgyi emlékek (3. kép), efelett középkori temető vastagabb rétege feküdt, egymáson

négy sorban temetett halottakkal. A temető földjében talált szeméttanyag kora az i.sz. I. sz. végétől a XV. századig terjed. Közvetlen a római út fölött talált római leletek az I—II. század fordulójának leletei.⁴ Metszetünkben egy hullámvonalas edénytöredék képviselte a X—XI. sz.-i települést (4. kép). A temető felsőbb rétegeiben XIII., majd XV. sz.-i edénytöredékek kerültek elő. A temető felső szintjeként a középkori járószint felett vastag épületbontási törmelékréteg helyezkedett el. E réteg tetejében 1615-ből való II. Mátyás ezüst dénár feküdt. A törmelékréteg felett agyagréteg húzódtott XIV. sz.-i hagyma alakú kályhaszemekkel, előlött pedig török kori lesározott padlószinten eldőlt, török szemeskályha átégett agyaga zöldmázás kályhaszemekkel. Az *in situ* összeomlott török kályha ismertetésére később visszatérek. A török pusztulási réteg felett újkori réteg következett.

Az úttól Ny-ra levő római település házait tört kőből, mészszegény, sóderes habarccsal falazták. (5. kép) Az épületfalak mellett kavicsal felszórt szintek kerültek elő. A szintek felett I—II. sz.-i leletanyagban gazdag szemétréteg feküdt, (6—10. kép) felette pedig az épületek elbontásakor keletkezett habarcsos, köves réteg. Tehát az épületeket jóval a település felhagyása után bontották el.

A leletanyag tanúsága szerint a település az I. sz. végétől a II. sz. közepéig állhatott fenn⁵.

A római kori rétegek feletti vastag feltöltésben, melybe a középkori épületek falait alapozták és amelybe beásták az egyházközség halottainak sírját, a középkori temetőnél korábbi temetkezés nyomait is megtaláltuk. A XIII. sz.-ban épült templom hajójának Ny-i alapfala alatt emberi csontváz-maradványokat figyeltünk meg. (11. kép) Ezeknek a korát leletanyag híján nem tudtuk meghatározni.⁶ A középkori templomtorony belsejében feltárt, melléklet nélküli csontvázakat a XIII. sz.-i templom körüli temető halottainak tartjuk.

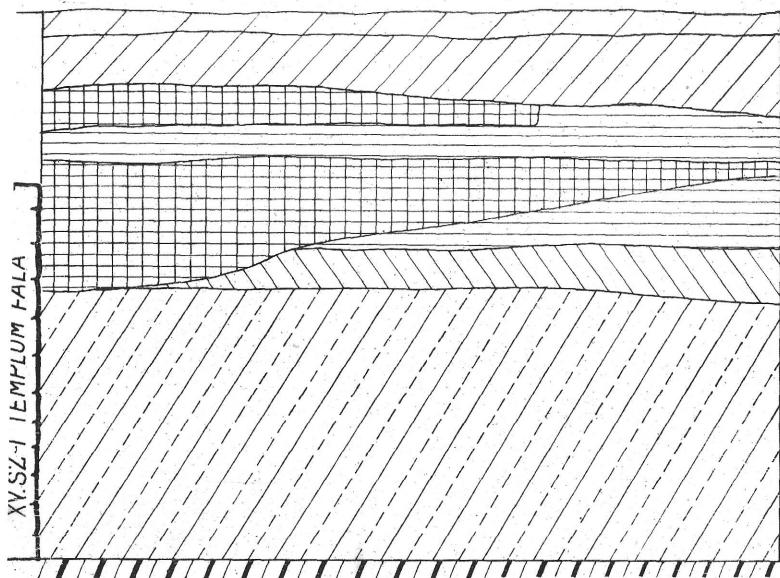
A korábbi templom egyhajós volt, szentélye a sokszög három oldalával záródott és az első periódusban torony nélkül épült. A homlokzatán levő támpillérek egyikét a később hozzáépült torony belsejében tártuk fel. A Ny-i homlokzaton levő támpillérek és az előttük feltárt csontvázak miatt feltételezzük, hogy bejárata a D-i oldalon lehetett. A templom alaprajza szabálytalan. A szentély a hajóhoz viszonyítva eltérő irányt mutat. Ezt a jelenséget sok középkori templomnál megfigyelhetjük, és annak tulajdonítjuk, hogy a templomot előzetes építési tervrajz nélkül, falusi kőművesek építették. Mind ez ideig ugyanis nem bukkanunk nyomára harmadik szentélynek, melynek iránya a hajóval egyező lenne. Kisebbik szentélyünk a XIII. sz.-ban épült: ezt bizonyítja a templom szentélyének fala mellé, a szentély padlója alá elásott és állati hamvakkal megtöltött, XIII. sz.-i, bécsi készítményű korszó, melyet építőáldozatként helyeztek el.⁷

Az első templom hajójának megközelítő hosszúsága 23 m, szélessége 10 m, méretével a Mária Magdolna templomhoz hasonlít. Itt azonban a hajóhoz már a XIII. sz.-ban is nyújtott, majdnem szerzetesinek nevezhető szentély csatlakozott. Falait apróbb tört kőből, mészsben szegény, erősen sóderes habarccsal építették. A fal sárgásfehér színe azokon a helyeken is elüt a későgótikus templom falának fehérebb színétől, ahol a két alapfal egymást keresztezi. (12—13. kép)

A XIII. sz.-i templom padlószintje 50 cm-rel a késő középkori padlószint alatt volt. Ami a külső szinteket illeti, a XIV. sz.-i szinthez viszonyítva, a késő középkori szintén 35 cm emelkedést mutat.⁸

A korai templomban használt padlótléglák méretét az építőáldozat mellé állított téglák méretéből ismerjük meg: 20,3×20,3×3,5 cm rézsús oldalfalú, világosvörös színű díszítetlen téglák, melyekből sok töredék került elő az ásatás folyamán. Az építőáldozat mellett talált egyetlen díszített töredék eredeti helyét és korát sajnos meghatározni nem lehetett. Egyetlen töredékes darabját a templom építésének első kapavágásaként elhelyezett áldozati korszó mellé tették⁹, amiből arra következtetünk, hogy korábbi, mint a templom és más épület padlózatát díszíthette. Finom díszítménye arra vall, hogy nem közönséges helyről származhat. Sajnos párját nem ismerjük, sőt nem került eddig elő hasonló technikával készült sem. Szegélyét képező inda és levélsor nem ritka díszítőmotívum és elég nagy időközben előfordul. Nálunk már a XII. sz. közepén megtaláljuk kőfaragványon Pécsen¹⁰, de külföldön a XI., sőt a X. században is előfordul. Ami a technikáját illeti: mélyített tükörből kiemelkedő díszítmény, legközelebb áll a svájci, St. Urban ciszterci kolostorban XIII. sz. közepén működő téglaműhely stílusához¹¹. A díszítő levélsoron belül heraldikus oroszlán látható.

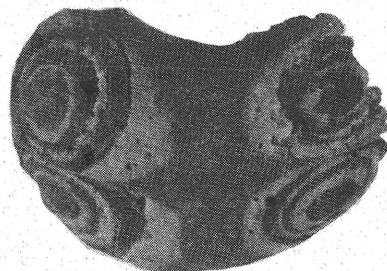
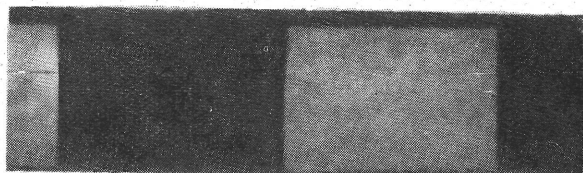
A templom homlokzatához a XIV. sz. első felében építették a téglalap alaprajzú tornyot. Erre az építés körülményeiből következtetünk. A torony csatlakozó falánál az alapfal, mely a XIII. sz.-i templom Ny-i falával azonos, vékonyabb, mint a torony szint fölötti fala. Itt tehát a templom Ny-i falát szintig elbontották a torony építésekor.

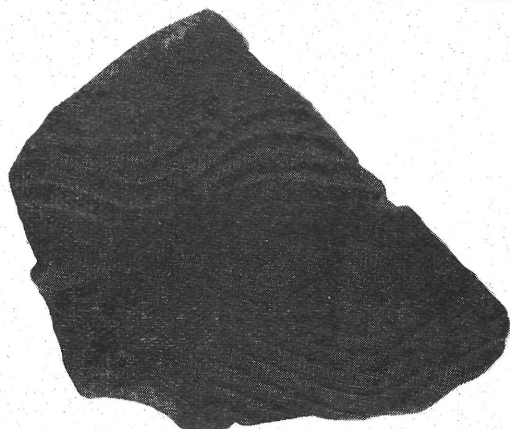
JELMAGYARÁZAT :

- LEGUJABBKORI FELTÖLTÉS
- UJKORI FELTÖLTÉS
- HÓDOLTSÁG KORA
- — — — — — LELETANYAGGAL TELI RÉTEG
- KÖZÉPKORI ÉPÜLET BONTÁSÁNAK RÉTEGE
- KÖZÉPKORI TEMETŐ FÖLDJE
- RÓMAI JÁRÓSZINT AZ I. II. SZÁZADBAN

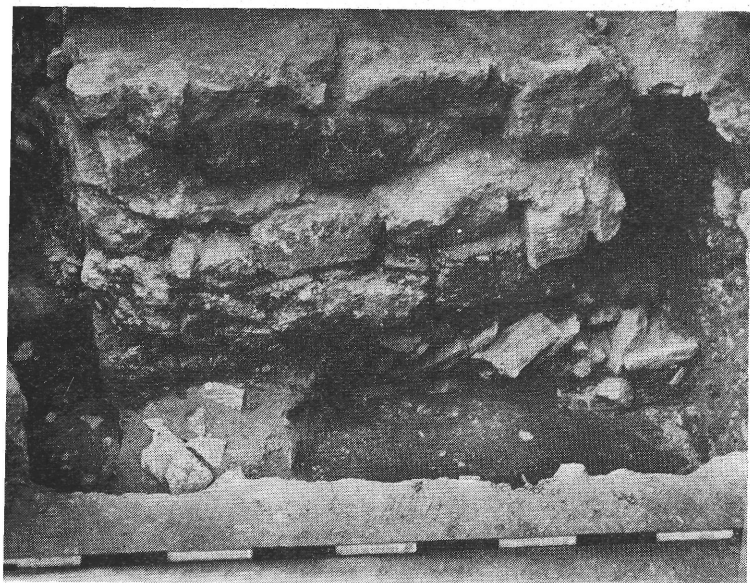
2. kép. Rétegrajz a középkori templom szentélyének É-i oldala mellett
Schichtenzeichnung an der nördlichen Seite des Sanktuariums der mittelalterlichen Kirche

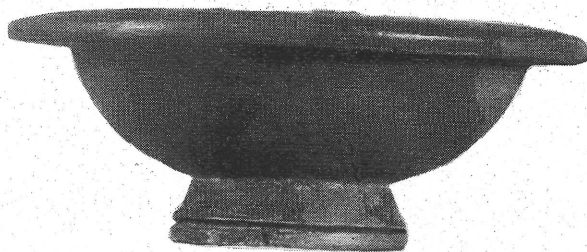
3. kép. Pávaszemés római kori üvegyöngy
Pfauenaugenförmige Glasperle aus der Römerzeit

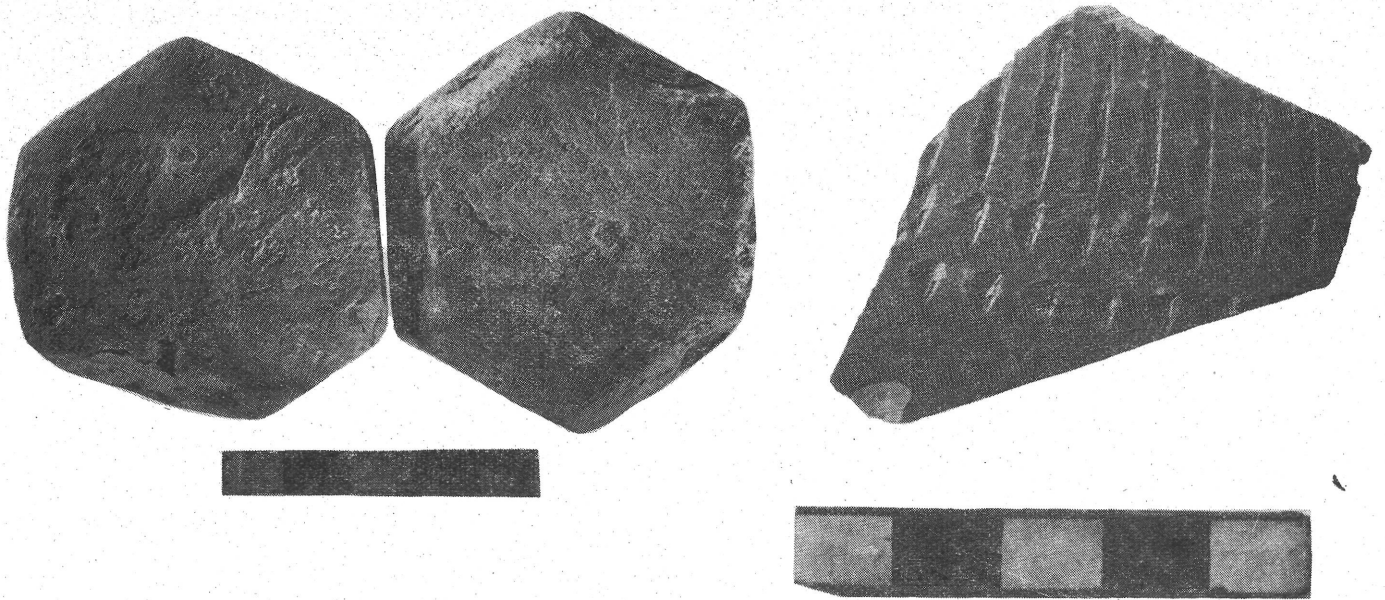
4. kép. Hullámvonalas edénytöredék X—XI. sz.
Bruchstück eines mit Wellenlinien verzierten Gefäßes. 10—11. Jh.

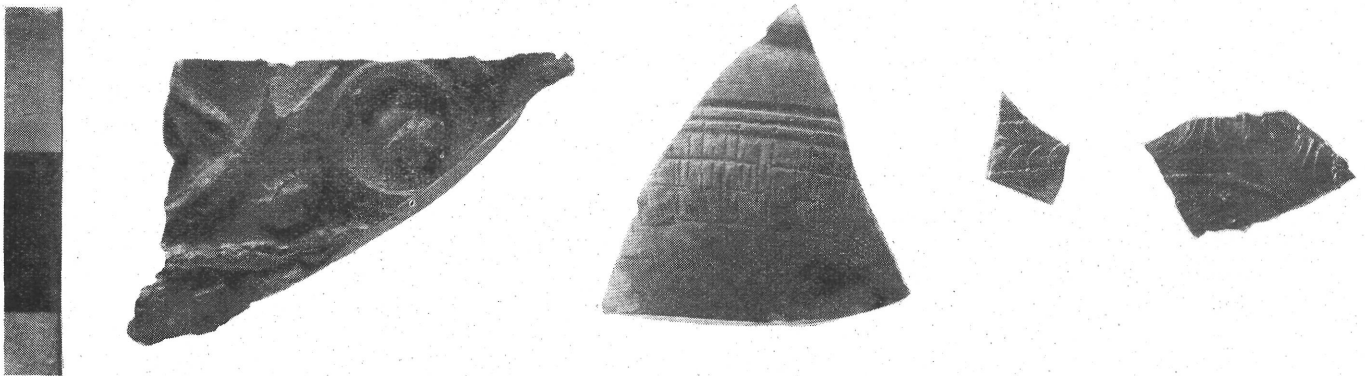
5. kép. Római épületfalak a XIII. sz.-i templom Ny-i homlokzatának támpillére alatt
Römische Gebäudemauer unter dem Strebepfeiler der westlichen Fassade der aus dem 13. Jh. stammenden Kirche

6. kép. É-itáliai terra sigillata tálacska (i. sz. I. sz.)
Terra sigillata-Schüsselchen aus Norditalien. 1. Jh. u. Z.

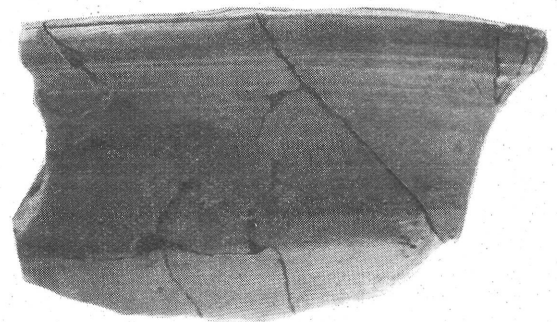

7—8. kép. Római mázatlan padlótéglák és narancsmázás, fogaskarcolással díszített tál töredéke (i. sz. I—II. sz. fordulója
Römische Fussbodenziegel ohne Glasierung und Bruchstück einer orangefarben glasierten, mit zackiger, Einritzungen
verzierten Schüssel. Wende des 1—2. Jahrhunderts u. Z.

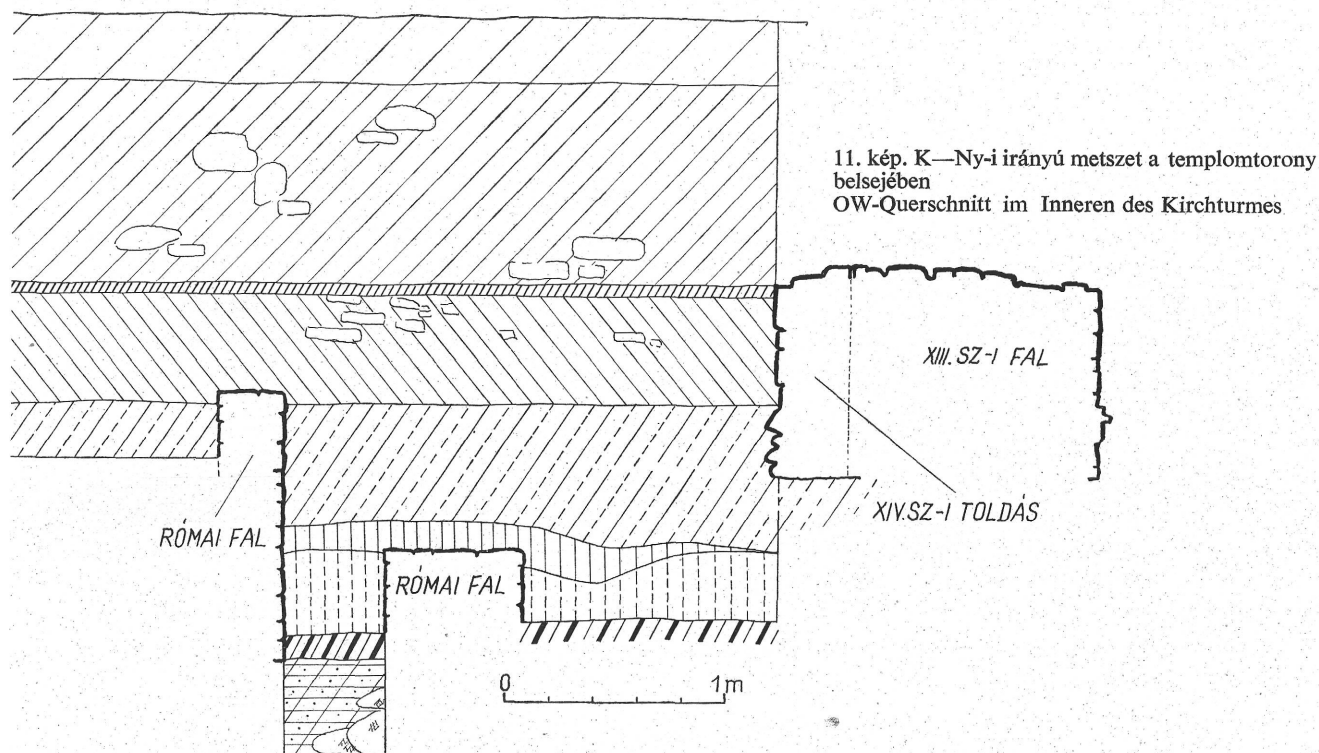

9. kép. Délgalliai terra sigillata tál töredéke (i. sz. I. sz.)
Bruchstück einer Terra sigillata-Schüssel aus Südgallien.
1. Jh. u. Z.

10. kép. Szürke Resatus-tál, délgalliai sigillaták és ún.
„sigillata chiara” tál töredékei i. sz. I. sz.-ból és az I—II. sz.
fordulójáról
Graue Resatus-Schüssel, südgallische Sigillatae, sowie Bruch-
stücke einer sog. „Sigillata chiara”-Schüssel. 1. Jh. und
Wende des 1—2. Jhs. u. Z.

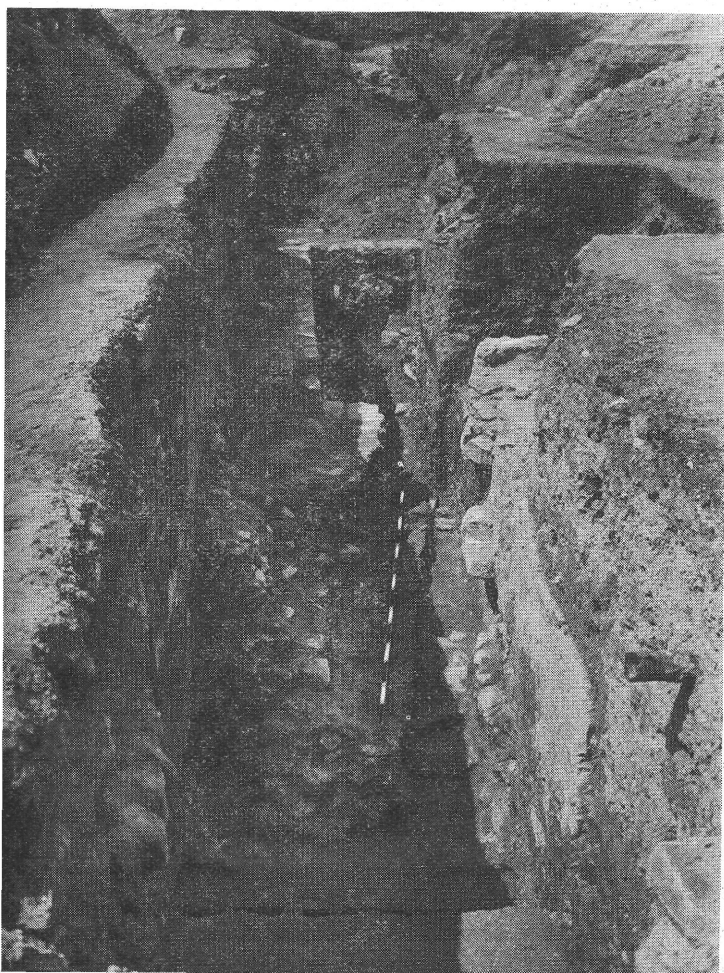

A torony belsejében a XIII. sz.-i homlokzat egyik támpillérének csonkja megmaradt, míg a másik, következő támpillér a torony D-i falának építésekor semmisülhetett meg. A toronyhoz É felől negyedköríves lépcsőtorony csatlakozott, ennek bekötése a XIII. sz.-i templom falába, másodlagos jellegű. A torony sarkait támpillérek erősítették, amiből boltozatra következtethetünk. Megerősíti megfigyelésünket a torony belsejében, a középkori épület bontási törmelékrétegben előkerült boltozati zárókő, melynek bordakereszteződése téglányalakú tér felett elhelyezkedő boltozat zárására alkalmas (14. kép). A zárókő ötszirmú rózsát ábrázol, a bordák profilja: két horony által közrefogott körtetag, mely egy-egy ferde lemezzel csatlakozik az oldalfalához. Stílusa szerint a zárókő a XIV. sz. első felére datálható¹². A formai rokonság a királyi építkezések felé mutat. 1342—52 között volt templomunk plébánosa Marcus, akiben tulajdonképpen Kálti Márkot sejtik¹³. Kálti Márk Erzsébet királyné klerikusa volt, lehetséges, hogy ő végzett — királyi környezetben nevelt ízlésének megfelelőbb — alakítást a templomon.

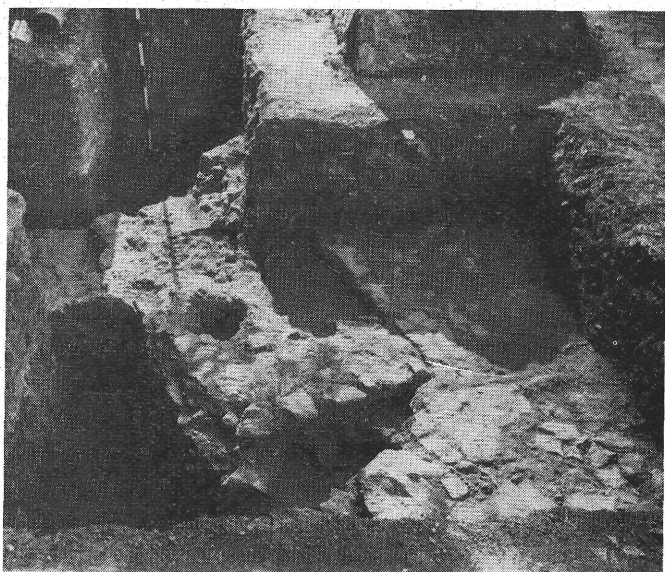

JELMAGYARÁZAT

	LEGUJABBKORI FELTÖLTÉS		RÓMAI FALAK BONTÁSI RÉTEGE
	ÚJKORI FELTÖLTÉS		RÓMAI (I.-II. SZ-I) LELETANYAGGAL KEVERT FELTÖLTÉS
	SZINT A XIV. SZÁZADBAN		RÓMAI JÁRÓSZINT AZ I.-II. SZÁZADBAN
	KÖZÉPKORI ÉPÜLET BONTÁSÁNAK TÖRMELÉKE		KELTA LELETANYAGGAL KEVERT FEKETE FÖLD
	KÖZÉPKORI TEMETŐ FÖLDJE		

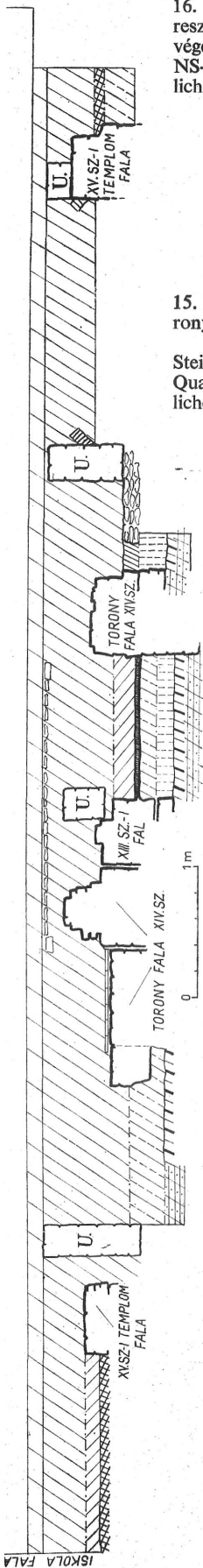
12. kép. XIII. sz.-i templom hajójának fala a templom DNy-i sarkában. Alatta római kori falmaradvány Mauer des aus dem 13. Jh. stammenden Kirchenschiffes in der SW-Ecke der Kirche. Darunter römerzeitliche Mauerreste

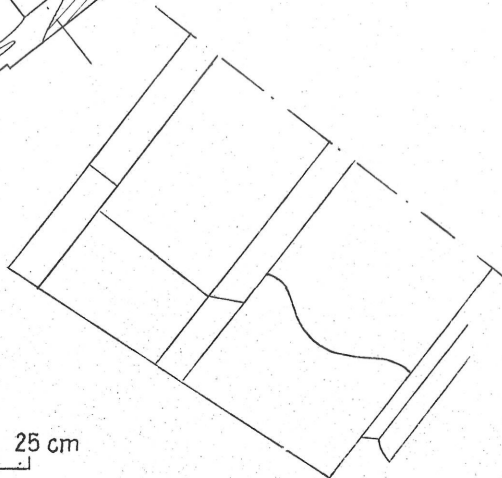
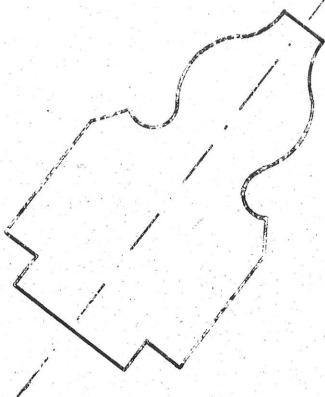
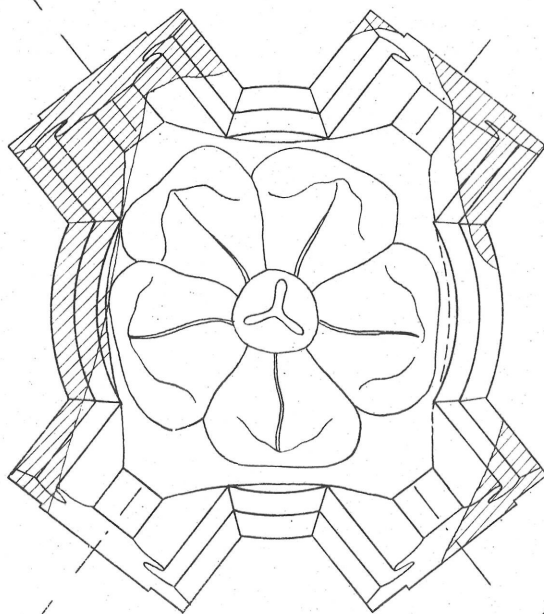
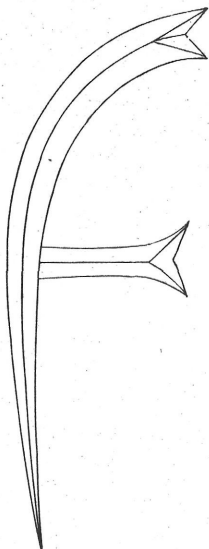
13. kép. XIII. sz.-i templom szentélyének és egyik támpilléreének falmaradványai a XV. sz.-i szentélyfalon belül Mauerreste des Sanktuariums der Kirche aus dem 13. Jh. und des einen Strebe Pfeilers innerhalb der Mauer des aus dem 15. Jh. stammenden Sanktuariums

16. kép. É—D-i irányú keresztmetszet a templom Ny-i végében
NS-Querschnitt des westlichen Endes der Kirche

15. kép. Kőfaragójegy a torony DNy-i saroktámpillérének kváderkövének Steinmetzmarke auf dem Quaderstein des südwestlichen Eckstützpfailers des Turmes

- JELMAGYARAZAT:
	LEGUABBKORI FELTÖLTÉS		SZINT A XIII. SZÁZADBAN
	ÚJKORI FELTÖLTÉS		RÓMAI (I-II. SZ.-I) LELETANYAGGAL
	SZINT A XV. SZÁZADBAN		KEVERT FELTÖLTÉS
	KÖZÉPKORI ÉPÜLET BONTÁSÁNAK		RÓMAI JÁRÓSZINT AZ II. SZÁZADBAN
	TÖRMELEKE		KELTA LELETANYAGGAL KEVERT
	KÖZÉPKORI TEMETŐ FÖLDJE		FEKETE FÖLD
	SZINT A XIV. SZÁZADBAN		U. ÚJKORI FAL

0 25 cm

14. kép. Boltozati zárókő ötszirmú rózsával. XIV. sz. első fele. Sikos-Tomay Miklós felmérése
Gewölbabschluss mit fünfblättriger Rosette. Erste Hälfte des 14. Jhs. Vermessung von M. Sikos-Tomay

Megemlítjük még a torony DNy-i támpillérének talált kőfaragójegyét is (15. kép). A torony belsejében a D-i fal mellett több sorban egymáson fekvő csontvázakat találtunk. Ennek a tömegsírnak keletkezésére egyelőre nincs magyarázatunk. A csontokon vörösesbarna elszíneződés volt látható.

A templomot egy harmadik újjáépítés alkalmával a torony kivételével teljesen elbontották. Az új templom háromhajós, nyújtott szentélye a nyolcszög három oldalával záródik. Az új szentély építései a korábbi templomot körülvevő temető csontvázait az alapozóárkokkal kettévágták¹⁴. A korábbi temető egyik csontváza Garády kutatása alkalmával a nyújtott szentélyen belül került elő (17. számú csontváz). E mellett I. Ulászló dénárt talált (1440—1444). Ebben az időben tehát még az álló, korábbi templom és szentélye elé temetkeztek. Mi viszont a későgótikus szentély egyik támpillérének falomladékából, a habarcs között V. László (1452—1457) dénárt találtunk.

A Garády által publikált boltozati borda töredéke, melyet leletmentés során talált,¹⁵ ugyancsak a XV. sz. második felének stílusjegyeit viseli magán.¹⁶ A torony megtartását a szint fölé emelkedő falmaradványai és szép kváderkövekből rakott támpillére igazolja. A lépcső tornyát azonban ebben a periódusban már nem használták, alapfalait téglapadló fedte, úgy véljük a XVI. sz. elejéről (16. kép). A tornyon kapunyílást nem tudtunk megállapítani, alapfalai folyamatosak.

A kisméretű, egyhajós falusi templom lebontása és a háromhajós, városi igényeket is kielégítő templom felépülése feltehetően összefügg a lélekszám megnövekedésével, a település kiterjedésével és városiasodásával, mely a XV. sz. második felére ért el egy nagyobb plébániatemplom igényéig. Nemcsak a templom, hanem a település vizsgálata is egyértelműen mutatja ezt a fejlődést.

A későgótikus szentély É-i oldalának egyik támpillére mellett földbe ásott, 22 darabból álló pénzlelet került elő. A pénzek eredetileg erszényben lehettek, melynek gombját a pénzek között megtaláltuk. Az ezüstpénzek 1492—1594 közötti időből valók, tehát elrejtésük 1594 után következhetett be. Talán az 1602. évi ostrom miatt rejtette el gazdája a támpillér mellé, gondolván azt, hogy ezen a helyen könnyűszerrel ismét megtalálja. A pénzlelet beasása a templom fala mellett elterülő habarcs és téglatörmelékéből álló réteg tetejéről indult ki. Ezt a réteget inkább a gótikus templom építésével, mint annak pusztulásával hozzuk összefüggésbe, hiszen, ha a templom a pénzek elrejtése előtt elpusztult volna, nem lett volna alkalmas arra, hogy a lelet helyének emlékezetét megőrizze. Márpedig a templom szentélyét elpusztulása után szintig elbontották. A szentély másik támpillére fölé épült fel sárból és kőből egy török kunyhó. A kunyhó sarkában zöld mázas szemeskályha állott és később azon helyben omlott össze. Még összeolvadt rostélyá is fellelhető volt romjai között. Templomunk pusztulását tehát összefüggésbe hozhatjuk az 1602. évi hadműveletekkel. Köveit volt még idejük elhordani, és más épületekbe, esetleg erődítésekbe beépíteni. Ugyanis feltűnően kevés faragott kőve maradt, de még az egyszerű falazóköveket is eltakarították. Volt idő arra is, hogy alapfalai felett török település keletkezzék, és éljen, ez utóbbi feltehetően 1686-ban pusztult el. A templom különböző oldalainál végzett kutatások mutatják, hogy a templom elpusztulása, köveinek széthordása és a török település keletkezése után is a templom falmaradványai sok helyen 20—40 cm magasan a föld fölé emelkedtek. Később pedig a környéken levő hatalmas tűz (talán az 1686. évi ostrom?) pernyéit a templom D-i oldala mellé vitte a szél és elborította vele a falcsonkokat. 20—40 cm-nél is magasabb falak maradtak meg a templom DNy-i felénél: nevezetesen a torony D-i fala, DNy-i támpillére (67 cm-rel), a DNy-i előcsarnok fala. Az 1686 utáni szemlélő tehát a mai Gyorskocsi u. 22. sz. telken, tehát az egykori szentély helyén elpusztult török viskók sárba rakott, rossz minőségű falait láthatta, a mai Csalogány u. 9—11. sz. telek helyén pedig a templom Ny-i végénél vastag kőfalak helyenként 70 cm-rel a szint fölé emelkedő maradványait (17. kép).

Mit mond a szemtanú az 1695-ben készült vízivárosi ún. „Zaiger”-ban a mai Gyorskocsi u. 22. sz. és a Csalogány u. 5—7. telkekről: „hat noch etwas von alten Gemeur ist mit schlechten Zeug gebauth”. A Csalogány u. 9—11. sz. telkekről: „hat noch etwas von alten Gemeur ist ziemlich gebauth”. A Medve u. 1—3. sz. telkekről ismét: „hat noch etwas von alten Gemeur ist mit schlechten Zeug gebauth”. Mint látjuk, ez esetben a leírás megfelelt a valóságnak, e helyen. Kétségtelen azonban, hogy a leírás nem tükrözi minden esetben ilyen jól a különböző korban épült falakat. Pl. a település esetében fel kell tételeznünk, hogy a középkori házak nem mindig épültek vastag kőfalakkal. Így hát a „Zaiger” ún. rosszul épített falait nem minden esetben lehet török épületekre értelmezni.

A templom feltárásával kapcsolatban 2 leletről kell megemlékeznünk. Mindkettő sírkő, azaz annak töredéke. Az egyik kettétört (18. kép), de egyébként hiánytalan, fehér, kemény mészkőből faragott, felső szélén gömbölyödő, alul szögletes, lefelé kissé keskenyedő forma. Eredetileg függőlegesen falba lehetett befalazva. A falból kiemelkedő része gondosan megmunkált, csiszolt, falba beépített része viszont kidolgozatlan, durva. A sírkő ábrázolása: egy rúd (talán lándzsa?) mellé felfüggesztett hosszúka, hegyesedő pajzs, a sisak és a sisakdísz helyett kereszttel (ebből papi személyre következtetünk). A pajzsmező felső szélén elhelyezkedő hosszényszögű vésésben nem tudjuk, hogy címerképet kell-e látnunk? A sírkövön festésnyomok ugyan nem maradtak fenn, de lehetséges, hogy a hiányzó címerképet, vagy családjegyet eredetileg ráfestettek. A sírkő formai analógiáját a margitszigeti „Valentinus” feliratú: „Bálint pap sírköve” néven emlegetett sírkőben találjuk meg¹⁷ (19. kép). A pajzs formája XIII. sz. közepén vagy második felében szokásos forma.¹⁸ A sírkő ábrázolásának hasonmása nem ismeretes, motívumának fejlettebb megfogalmazását a XIV. sz.-ből Kassáról ismerjük.¹⁹ Kidolgozása, kompozíciója rendkívül kezdetleges,

17. kép. A templom Ny-i oldala. Az ásátás felülnézeti képe az 1962. évi feltárás állapotában
Westliche Seite der Kirche. Draufsicht der Ausgrabung im Zustand der Freilegung des Jahres 1962

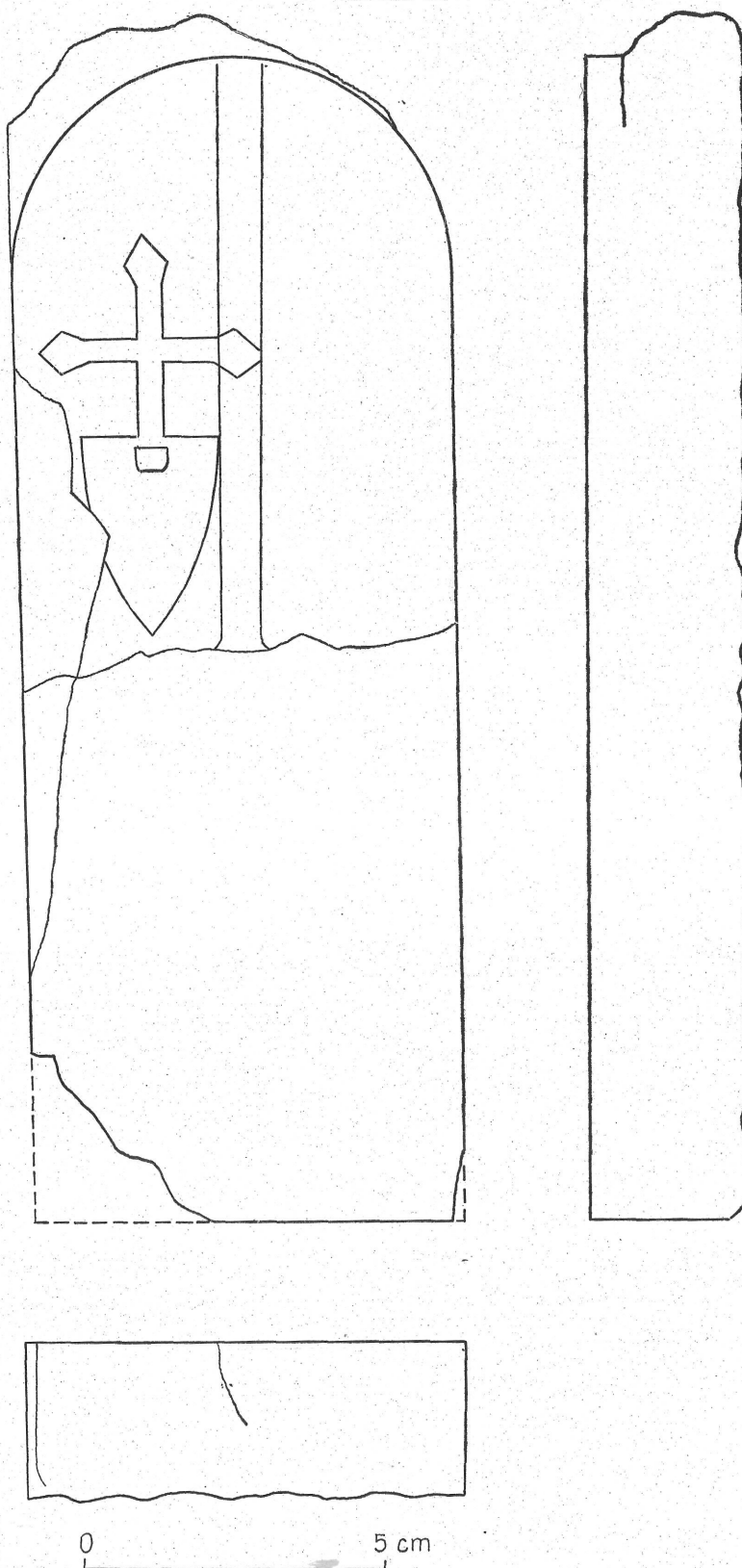
együgyű, falusi munkának tartjuk, ez azonban csak fokozza érdekességét. Korát, vizsgálataink alapján a XIII. sz. második felében határoztuk meg. Nem sokkal a templom felépülése után, talán első plébánosai egyikének állították.

Másik sírkőtöredékünk vörösmárvány, ábrázolása címertakaró töredéke. Igen kár, hogy több darabja, főként a címerábrázolás nem került elő, így a kővel kapcsolatban álló személyt nem tudjuk meghatározni. E kő feltehetően a XV. sz.-ból való (20. kép).

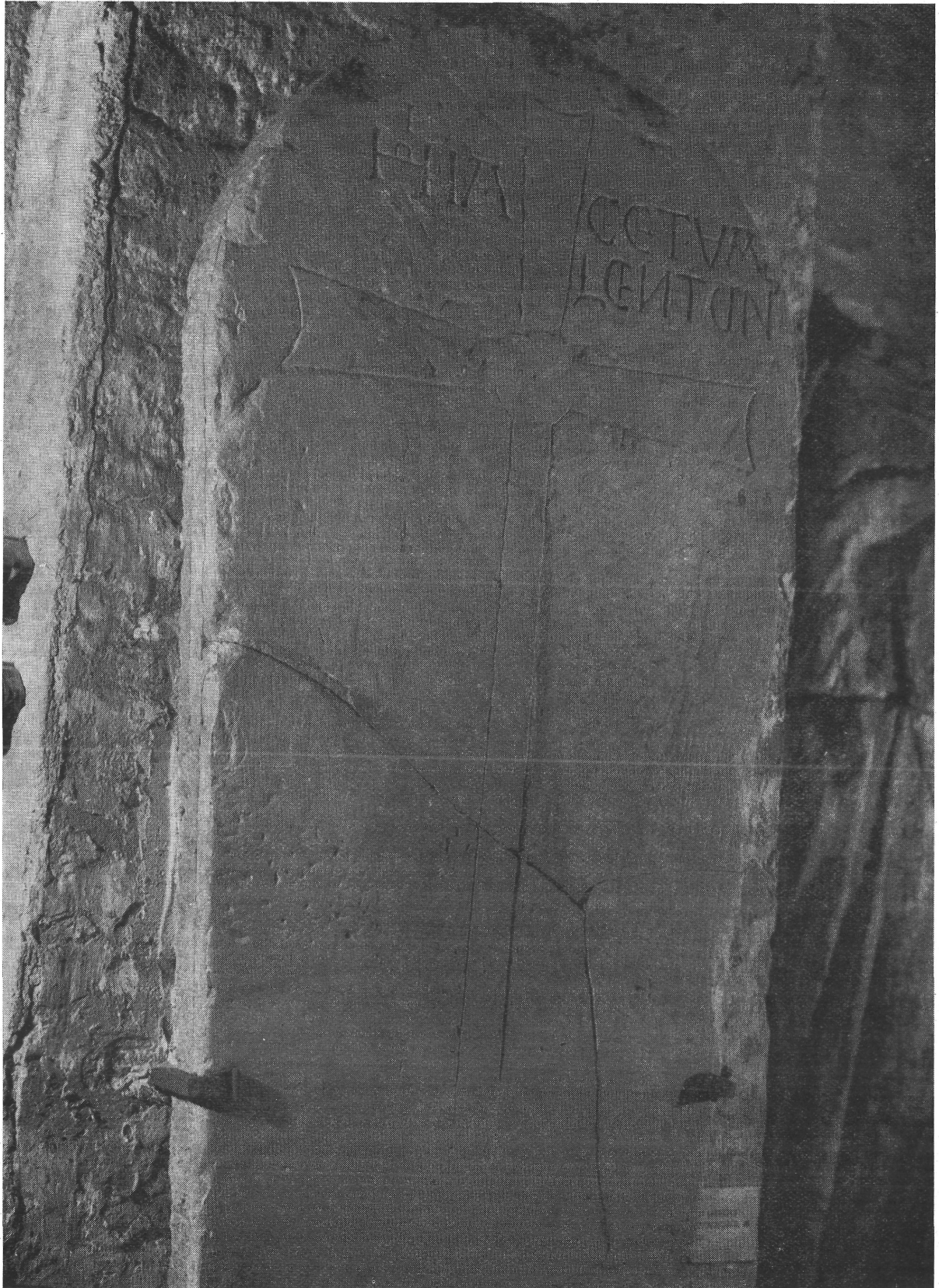
II. A TELEPÜLÉS

A középkori Szent Péter külvárosból, a plébániatemplomon kívül, néhány ház és út maradványa ismeretes. Az előbbieket Garády Sándor fáradhatatlan leletmentő munkájának köszönhetők,²⁰ az utóbbiak a közművesítés felújítása révén váltak ismertekké.²¹ Ezeken kívül vannak olyan épületmaradványok, melyek ma is fennálló házak falaiból tatarozás alkalmával kerültek elő.²² Ezeknek a középkori maradványoknak a száma rendkívül csekély, mégis alkalmat ad néhány észrevételre.

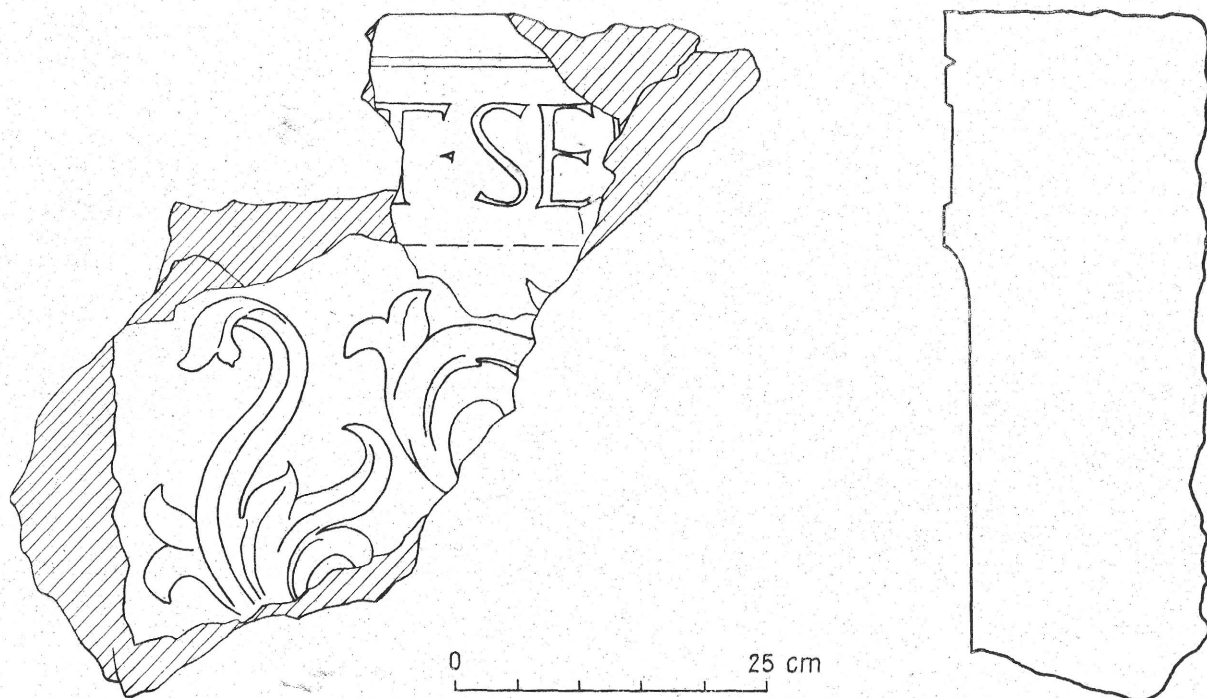
Fontos megállapítás például az, hogy a mai Csalogány utca a középkorban is használt útvonalon halad, továbbá, hogy a Fő utcában is megtaláltuk a középkori kavicsos utat. Ami pedig a tér- és telekalakulásokat illeti, egy XVIII. sz.-i helyszínrajzból a középkori település jellegére vonatkozóan elég messzemenő következtetéseket lehet levonni. Különösen a Szent Péter templom környékére vonatkozóan nyújtottak a helyszínrajz adatai az ásások eredményeivel összevetve olyan eredményeket, melyeknek alapján megkísérelhetjük a rekonstrukciót. A nevezett helyszínrajz Matthéytől származik²³ 1745–50 közti időből, és alkalmasabb De la Vigne korábbi (1686) helyszínrajzánál, mivel az utóbbi csak az úthálózatot ábrázolja,

18. kép. XIII. sz.-i sírkő a Csalogány utcából. Sikos-Tomay Miklós felmérése Grabstein aus dem 13. Jh. von der Csalogány-Gasse. Vermessung von M. Sikos-Tomay

19. kép. Ún. „Bálint pap sírköve” a Margitszigetről
Der sog. „Grabstein des Priester Valentins” von der Margaretheninsel

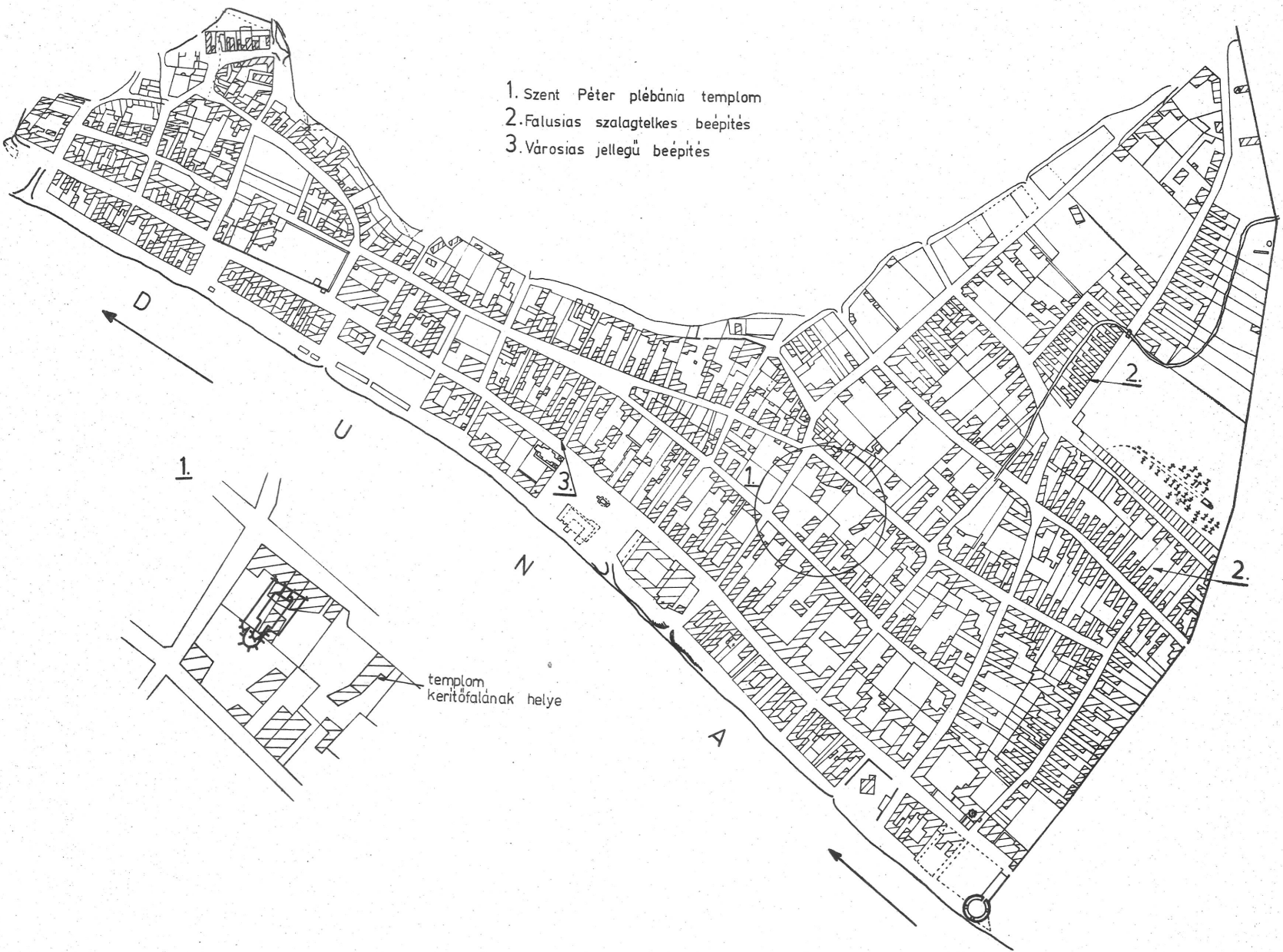
20. kép. Vörösmárvány sírkő a Csalogány utcából. Sikos-Tomay Miklós felmérése
Grabstein aus rotem Marmor von der Csalogány-Gasse. Vermessung von M. Sikos-Tomay

az előbbi viszont a beépítettséget is (21. kép). Matthey helyszínrajzának a tüzetes vizsgálata mindjárt arra a megállapításra készítet, hogy a Szent Péter templom környékének és ettől a mai Széna térig terjedő városrésznek arculata falusias jelleget őrzött meg, míg a Fő utca és környező része, D felé haladva, a Lánchídig, városias beépítettséget mutat. Az előbbi városrészben udvaros beépítéssel szalagtelkek fordulnak elő. A ház keskenyebb véggel fordul az utca felé, a házakat egymástól kerítéssel és kocsibehajtóval, udvarok választják el egymástól. A házak vége kerttel dől egymáshoz.²⁴ A Széna tér felé egyre több a beépítetlen telek, szérűskert, veteményeskert. A Kis patak környékén és a házak mögött sok a zöld terület, libalegelő. Ezzel szemben áll a Fő utca környékének zárt soros, városias jellegű beépítettsége: a házak szélesebb homlokzatukkal épülnek közvetlenül egymás mellé. Az a kevés középkori házmaradvány, mely a Fő utca végén megmaradt, a várbeli lakóházakkal mutat rokonságot. Feltehető, hogy a középkorban ugyanúgy a boltok utcája volt, mint ahogy a török korban.²⁵ A helyszínrajz egésze mutatja, hogy a település egy falusias magból növekedett várossá. Ez a régebbi falusias település a Szent Péter templom környékén terült el.

Utalnom kell a Szent Péter templom feltárásának ismertetésére, ahol a templom megnagyobbításával kapcsolatban már megállapítottuk: a település megnövekedett lélekszáma tehette szükségessé a régi templom lebontását és az új, nagyobb templom felépítését. Mint látható, ezt a megállapítást a településen végzett megfigyelések is megerősítik. A városias Fő utca és környéke tehát a XV. sz. második felére épülhetett ki. Ebben az időben olvasunk arról, hogy az udvartartás tagjai, sőt, maga Beatrix királyné is házat birtokol a külvárosban.²⁶

A korábbi település magja a Szent Péter plébániatemplom volt. Matthey térképe ennek a környéknek beható tanulmányozásához is nagymértékben segítséget nyújt. Feltehetően a templom D-i oldalán lehetett a főbejárat, mely a hosszúkás, elnyújtott térre („ad Sanctum Petrum in longa Platea”²⁷) nyílt. A Csalogány utca a tér DNY-i végénél, a mai 12. sz. telken feltárt lakóház mellett torkollott a térbe.²⁸ A tér D-i oldalához hozzá tartoztak az 1686 után ferencesek által elfoglalt és részben beépített, részben kertnek használt telkek. Matthey térképéről leolvasható, hogy ez csak az újabb korban kerülhetett felosztásra, és a ferencesek előtt nem lehetett beépítve. Ezen a téren üldögéltek tehát a tejet, a zöldséget és baromfit árusító kofák, akiknek az előírás szerint kétharmada német, egyharmada magyar volt.²⁹ Itt tartották Szent Péter vértanú ünnepén a vásárokat³⁰.

A Medve utca, Csalogány utca, Gyorskocsi és Vitéz utcák által határolt telektömb É-i felében a sűrűn egymást követő szalagtelkek arra vallanak, hogy mindenkor lakótelepülés lehetett, ellentétben a telek-

- 1. Szent Péter plébánia templom
- 2. Falusias szalagtelkes beépítés
- 3. Városias jellegű beépítés

templom
kerítőfalának helye

21. kép. A Víziváros helyszínrajza és beépítettsége Matthey nyomán, az 1745—50 közötti időből
 Lageplan und Bebautheit der Wasserstadt nach Matthey aus der Zeit zwischen 1745—50

tömb D-i felével, ahol nagyméretű telkek helyezkednek el szórványos beépítéssel, vagy éppen beépítetlenül. A kétfajta települést egymástól köríves határvonal választja el, melyhez nyilván az újabb korban épült házak tapadnak. Eredeti feltevéseink az volt, hogy e köríves határvonal a temetőkert kerítőfala volt. Ezt a feltevéseinket megerősítette egy adat,³¹ amely szerint a fővárosi tanoda, azaz a mai általános iskola helyén 1768-ban Strasser tábornokról elnevezett temető helyezkedett el. Feltárásunk során a Medve utca 3. sz. alatti telken, újkori feltöltésben világoskék selyem halotti főköthő maradványát találtuk meg. Ez a semmiképpen középkorinak nem tekinthető maradvány már sejteni engedte, hogy a templom körüli temetőt hosszabb ideig használhatták, mint ameddig a templomot használták. Úgy látszik, hogy a hódoltság alatt és után is egy ideig a temető betöltötte a hivatását, de egyre távolabb került az eredeti központtól, a középkori templomtól.

Részben a hagyomány tisztelete, részben a folyamatos használat miatt a telektömb ezen oldalát nem osztották fel közvetlenül a felszabadítás után. Amikor erre mégis sor került —, Matthey helyszínrajza is mutatja — beépítését is nagymértékben befolyásolta.

A telektömb DNy-i sarkában épült nagyobb újkori házak falai részben középkori falmaradványokra épültek fel. Mint korábban már elmondottam, a templomnak éppen ez az oldala nem pusztult el teljesen. A föld fölé emelkedő erős és széles kőfalak alkalmasak voltak arra, hogy az újkorban ráépítsenek.

A városfal mentén húzódó szalagtelkek sora utcára néző házsorával és a városfalig kifutó kertekkel szintén középkori eredetűnek látszik. A felszabadulás után ipari létesítményeknek, vagy temetőknek kiválasztott területek feltehetően a középkorban beépítetlenek voltak, mint pl. a Ganz üzem és a pestistemető helye.³²

A középkori településre vonatkozó rekonstrukciós kísérletünkben azt a módszert követjük, hogy a meglevő objektumokból indulunk ki, ezért sok olyan létesítménynek nem is kíséreljük meg meghatározni a helyét, amelyeket az egykorú források említenek ugyan, de elhelyezésükre vonatkozóan sem a helyszínrajzok, sem az eddig feltárt falmaradványok semmiféle felvilágosítást nem adnak. Abból a feltevésekből indulunk ki, hogy a középkori város arculatát a lakóházakon kívül számos közhasznú épület is meghatározta, melyek közül eddig ismert forrásainkban csak egyesekről történik említés. A középkori Szent Péter külváros eleinte minden bizonnyal falusias település volt, majd várossá fejlődött. Ez nemcsak a lakosság foglalkozásán tükröződött, hanem a város külső megjelenésén is. A lakosság igénye szükségképpen olyan középületeket hozott létre a lakóépületeken kívül is, melyek életük és munkájuk folyamatában nélkülözhetetlenek voltak. Így a forrásokban emlegetett Szent Péter templomon, a Corpus Christi kápolnán, az Irgalmasság Anyjáról elnevezett carmelita kolostoron kívül számos más közhasznú épület tette minden bizonnyal várossá, sőt kereskedővárossá Szent Pétert, miként az egykorú források emlegetik.³³

De la Vigne hadmérnök 1686-ban készített helyszínrajzán, mely egyébként a részletek ábrázolására nem sok gondot fordít, feltűnik éppen részletei gondos feltüntetése miatt egy épület, a Corvin téren, a mai Vigadó helyén (22. kép). Ez az épület egyetlen nagyméretű, kettős oszlopsorral három hajóra osztott csarnokból áll. Ezt az épületet —, melyet már az ostrom évében érdemesnek találtak kiemelni a többi épület közül — a következő évben, tehát 1687-ben éppen de la Vigne javaslatára fegyverraktárnak használják fel.³⁴ Mindebből arra következtethetünk, hogy az ostromot legalább nagyjában átélő raktárjellegű épület volt, melynek felhasználása nem kívánt sok munkát és befektetést, emellett gyorsan helyreállítható volt.³⁵

Az egész Vízivárosban a Fő u. D-i vége és annak környéke az a hely, mely a legtöbb középkori épületmaradványt megőrizte.³⁶ Az ostrom, mely a Rózsadomb felől, a külváros városfalainak keresztültörésével hódította meg a várat, mindent elpusztított a külváros É-i felében, a D-i végében kevesebb pusztítást végzett. A csarnoképület szélesebb homlokzatával a Fő utcára néz, pontosan homlokzatának tart a régi alsó vásárteret D-ről szegélyező kis utca (23. kép). A felszabadulás utáni első években használt alsó vásártér és kikötő a mai Szilágyi Dezső tér helyén bizonyára már a felszabadulás előtt is erre a célra szolgált. A felszabadulás által bekövetkezett nagy változás a város életében csak később mutatkozott. A mai Batthyány téren az ún. „felső vásártér” csak a felszabadulást követő években alakult ki.³⁷

A csarnoképület a Dunán kirakodóvásárra érkező hajókról szállított áruval jól megközelíthető lehetett. Környékén, a Fő utca hosszában helyezkedtek el a török időkben a boltok.³⁸

Az épületről 1894-ből maradt fenn egy alaprajz, melyet a Fővárosi mérnöki hivatal 1889. évi jelentéséhez mellékeltek.³⁹ A jelentésben a következők olvashatók: „... az egy régi földszintes ház, mely egy nagy

22. kép. De la Vigne helyszínrajza 1686-ból
Lageplan von De la Vigne aus 1686

Budapest főváros II. ker. a Vízvárosban lévő 2389 h. r. sz. telek tervrajza

8139 m. t. 36599 k. m.
1111

Donatbirtok

2389 h. r. sz. telek telektérnyelv 230 m²
2389 h. r. sz. telek földterületi arány 230 m²

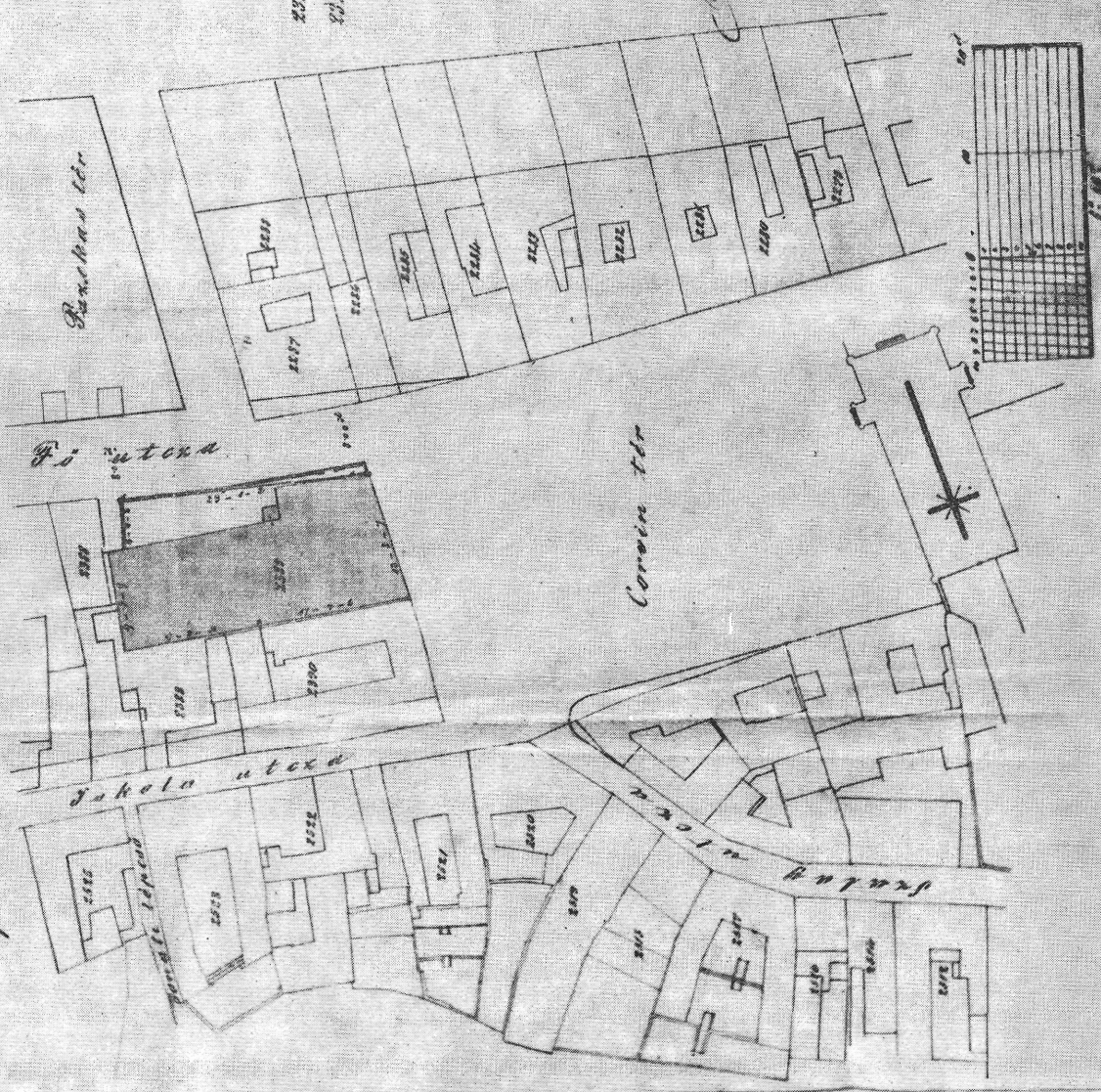
Égyesület
Égyesület terület 230 m²
Állvány és falak 710 m²
Körvonal 330 m²

Budapest 1889 m. szeptember 10. d.

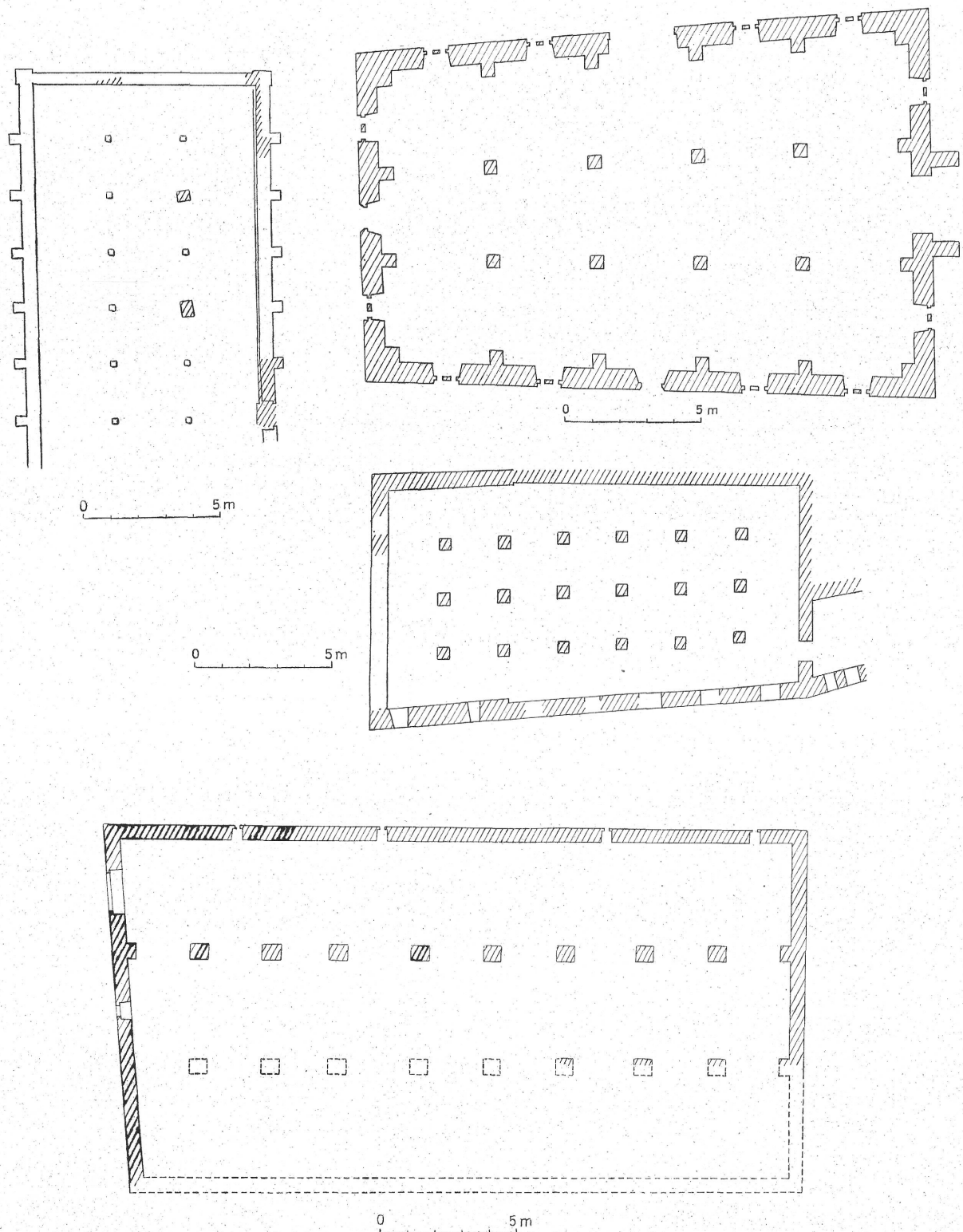
É. t. földmérési mérnök. k. k.

Stauder

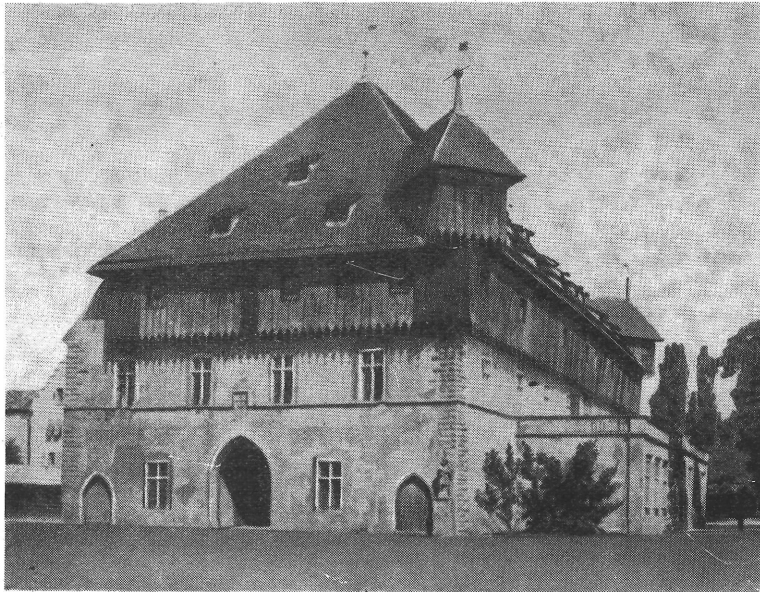
Stauder

23. kép. A Corvin tér térrajza 1889-ben
Lageplan des Corvin-Platzes in 1889

25. kép. Római horreum Baselből és középkori áruclarnokok Mainzból, Magdeburgból és a budai külvárosból (rekonstrukció)
 Das römische Horreum aus Basel und mittelalterliche Warenhallen aus Mainz, Magdeburg und der Budaer Vorstadt
 (Rekonstruktion)

26. kép. Középkori kereskedőház Konstancban
Mittelalterliches Kaufhaus aus Konstanz

látszik. Ez az elpusztult K-i homlokzat fala. Tehát ez az épület is megsérült, de még mindig megmaradt belőle annyi, hogy helyreállításra javasolhatták.

Alaprajzának eredetét semmiképpen nem kereshetjük a török középületek között, mivel azok kivétel nélkül centrális elrendezésűek. Inkább fellelhető ez a típus a középkorban és korábban, a római építészetben. Ún. bazilikális típus. Baselban feltártak egy római gabonaraktárat, ún. „horreum”-ot⁴¹ hasonló alaprajzzal (26. kép). Középkorban ez az épülettípus önállóan, mint kereskedelmi árucarnok fordul elő pl. Magdeburgban, Mainzban⁴² (25—26. kép), vagy pedig a kisebb városokban a városházák földszinti oszlopcarnokát használják kereskedelmi célra. Feltűnő, hogy a felszabadító hadjárat után az osztrák hadsereg több felszabadított városban létesít fegyvertárat, melyeknek alaprajza megegyezik a budai első Zeughaus alaprajzával.⁴³ Feltehető, hogy kisebb kutatással ezekről a fegyvertárakról is kiderülne, hogy a helyükön korábban is csarnoképület állott, illetőleg, létesítésük régi épület újjáépítésével történt.

A török hódoltság idejéből Reinhold Lubenau leírásából ismerünk Budáról egy árucarnokot.⁴⁴ 1587-ben ezt írja „Weitter sei wier zu einem grossen Palatio komen, daneben ein Pferdestal auf etlich hundert Pferde, aber sehr verfallen, balde daneben gahr ein *starkes gemauertes Gebeude mitt lautter steiner Pfeiler, welches ein Kaufhaus vor die Fremden gewesen und noch ist, aber sehr einfeldt. Wirdt aber gleichwol wol bewachtet; wahren von allerlei Nation Kaufleut drein, denen sie frei sicher Geleidt geben*”. Ebben a leírásban felismerjük egy kőpilléres csarnoképület képét, a szöveg pedig világosan utal arra, hogy kereskedőház volt, és még *most is az*. Itt tehát a törökök által is használt, hódoltság előtti kereskedőházzal van szó.

Lubenau leírását — noha sétáját a várból lejöve a vízivárosi Tojgun pasa mecsetje körül kezdi el — nem értelmezhetjük egyértelműen a Corvin térre. Tekintettel arra, hogy a nagy istállók felé halad, inkább a Tabán lehet az említett kereskedőház helye. Ismeretes azonban, hogy Budán több ilyen épület is lehetett.⁴⁵

A magyar telepések által betelepült egykori kis falu tehát a német kereskedő és iparoselemek betelepülése által a XV. sz. második felére városias jelleget kapott. A magyarok alapította kis plébániatemplom a megnövekedett lakosság igényének megfelelően újjáépült, és oldala mellett már magyar és német kofák osztozkodtak az elárusítóhelyeken. Az új, kereskedőlakosság településének súlypontja a Fő utca mentén, főként a D-i részen a mai Szilágyi Dezső tér környékén alakulhatott ki. A főutcai boltosorok, az alsó vásártér kikötője és áruraktárai ezzel összefüggésben létesülhettek. A város kialakulási folyamatának még a hódoltság előtt le kellett zárulnia. A felszabadulás utáni első évek még tükrözik a középkorban kialakult, a hódoltság korában nem sok tekintetben módosult városképet. A rommá vált várost régi külsejéből és szokásaiból a felszabadítók új erői vetkőztették ki.⁴⁶

boltozott, az egész épületen átmenő, s középen pillérekkel bíró raktárhelyiségből áll, a terven látható kiszögellő rész pedig felügyelői lakást tartalmaz” (24. kép).

1894-ben már csak egy pillérsor van meg, de az ÉK-i oldalon felismerhetők még az elfalazott pillérek, melyek a második sorból megmaradtak. Úgy látszik, az épület DK-i sarka, illetőleg a K-i homlokzata, és az utca felőli első pillérsor D-i szakasza pusztult el az ostrom következtében, és már nem állították vissza mind a három hajót. Az utca felőli egykori hajó helyén később felügyelői lakás helyezkedett el, korábban, 1695-ben pl. hús- és kenyérbódi állottak. A vízivárosi Zaiger megjegyzi,⁴⁰ hogy régi kőfal maradványa

JEGYZETEK

¹ Kubinyi A., *Topographic Growth of Buda up to 1541*. Nouvelles Études Historiques Bp. 1965. 133.

² Garády S., A vízivárosi Szent Péter vértanúról elnevezett plébániatemplom. Budapest Székesfőváros területén végzett középkori ásások összefoglaló ismertetése 1931—1941. Bud. Rég. 13. (1943) 206.

³ Schier Xistus, Buda sacra priscis regibus c. 1774-ben megjelent munkájában ismerteti a templomot, és alapítási évét az 1257. évben jelöli meg. Védszentjét, aki domonkos szent volt, ugyanis 1253-ban iktatták a szentek sorába és 1254-ben, Budán tartott domonkos capitulum generalén határozták el tiszteletének terjesztését. A budavári Nagyboldogasszony, Mária Magdolna és a Szent Péter plébániák között évszázadokon keresztül húzódó perben Benedek esztergomi érsek mondott először ítéletet. Legutoljára Kubinyi András foglalkozott e kérdéssel (Budafelhív topográfiája és gazdasági fejlődése, TBM 16 (1964) 96, I. jegyzet), és Benedeket azonosítja az 1254—61 között esztergomi érseki székhelyben ülő személlyel.

⁴ A római leletanyag meghatározásában segítségemre volt dr. Kaba Melinda és dr. Sz. Póczy Klára, kiknek segítségükért ezúttal mondok hálás köszönetet. A leletanyag a BTM Középkori Osztályának leletanyagraktárában található és az 1964. és 65. évi leltártételek között szerepel.

L. 3. kép. Lelőhelye: Gyorskocsi u. 22. 1961/2. sz. kutatóárok a templom szentélyének É-i oldala mellett, 1,90 m mélységből a római út szintje felett. Ltsz.: 1964. 71.1.

L. 4. kép. Lelőhelye: Gyorskocsi u. 22. 1961/2. sz. árok, a templom szentélyének É-i oldala mellett, 1,60—1,90 m mélyről. Ltsz.: 1964. 64.1.

L. 6. kép. Lelőhelye: Medve u. 3., a XIII. sz.-i templom hajójában a D-i fal mellett, 1,60 m mélyen. Drag. 35. típus. Ltsz.: 1964. 146.1.

L. 7—8. kép. Lelőhely: 7. kép: Medve u. 3. 1962/8. sz. árok, felső feltöltés. Ltsz.: 1964. 92—93. 8. kép: Medve u. 3. XIII. sz.-i szentély DNY-i sarkában, római szint fölött. Ltsz.: 1965. 54.1.

L. 9. kép. Lelőhely: Medve u. 3. toronybelső, 2,25—2,60 m. Ltsz.: 1964. 142.1.

L. 10. kép. 1964. 130.1. Lelőhely: Medve u. 3. toronybelső. Drag. 37. típus. Ltsz.: 1964. 131—133. Délgalliai terra sigillata töredékek. Lelőhely u. a., Ltsz.: 1964. 129. Drag. 29. típusú, világosvörös, máz nélküli tál.

⁵ A Csalogány és a Gyorskocsi utca környékén talált római út és őrtorony maradványairól Nagy Lajos (Budapest az ókorban, Budapest története II (1942) és Garády Sándor (Jelentés, 1941. kézirat) számol be. Mindketten találtak egy, a mai Csalogány utcával egyező irányú római utat is, valamint e két utca találkozásánál álló római őrtornyot. A leletanyag egyezik a Király fürdőnél feltárt római település-maradványok leleteivel: Kaba Melinda, Római kori épület-maradványok a Király fürdőnél, Bud. Rég. 20 (1963) 259.

⁶ Garády Sándor a Csalogány u. 26. sz. telken késő római kori germán temetkezésnek tartotta. Jelentés az 1936—1942. évben végzett ásásokról, Bud. Rég. 13 (1943) 438.

⁷ H. Gyürky K., Középkori építőáldozat Buda egykori külvárosában. Arch. Ért. 1967.

⁸ A magasságmérést Szabó Tivadar, Nagy-Szabó Tibor (ÁFTH) és Sziklavári Lajosné (BTM) végezték.

A XIII. sz.-i templom belső padlószintjét a hajó DNY-i sarkában tudtuk meghatározni (103, 74), ahol az alapfal és a felmenő fal határa világosan mutatta az egykori padló helyét, a padlót természetesen már nem találtuk meg. A késő középkori padlószintet a torony mellett mértük meg, ahol az egykori csigalépcső alapfalai felett nagyobb foltban találtunk téglapadlót. A padló téglái 21×14×4 cm-es téglák már nem a jellegzetes középkori kvadratikus padlóteglák és nem is hasonlítanak a középkori falazóteglához. Ezt a téglaméretet több helyen találtam meg a budai vár területén is, mindenhol egyértelműen késő középkorinak mutatkozott (a XVI. sz. elejéről), legfeljebb a hódoltság elejéről való lehetett. A budavári domonkosoknál pl. XVI. sz. 70-es éveiből származó pénzrel datált feltöltési rétegből került elő a kolostor K-i szárnyában, melyet végleges elbontása és feltöltése előtt — feltehetően a hódoltság elején — bizonyos hevenyészett átalakításokkal még használtak.

A külső szinteket a torony DNY-i támpillérenél, ill. a nagyobb templom előcsarnokának falán mértük le, ugyanis csak az előbbi támpillér mellett. A támpillér lábazatán a XIV. sz.-i külső szint volt leolvasható (104, 48), a gótikus templom előcsarnokának falán pedig a XV. sz.-i átépítés során kialakított járószint (104, 83).

⁹ L. mint a 7. jegyzet.

¹⁰ Gerevich Tibor, Magyarország román kori emlékei. Budapest, 1938. CLX tábla.

¹¹ A műhely működésének ismertetése Die Kunstdenkmäler der Schweiz V. kötetében: Kanton Luzern.

¹² A zárókövön a pozsonyi klarisszák 1311-ben alapított Szent Katalin kápolnájának zárókövében találtam meg. Henszlmann: Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílusú műemlékeinek rövid ismertetése. Budapest, 1876. 176. Hasonló profilú bordák kerültek elő Budán az István torony felső emeletéről és az óbuda királyi várban, ez utóbbi helyen dr. Bertalan Vilmosné kutatásai alapján közölt szíves véleménye szerint az építkezés a 80-as évek előtt kellett hogy befejeződjön.

¹³ Jakubovich Emil, Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Magyar Nyelv 21. (1925) 1—4. sz. 35.

¹⁴ Garády Sándor hasonló megfigyeléseket közöl fentebb idézett jelentésében.

¹⁵ Garády m. f. 210.

¹⁶ Hasonló típusú borda fordul elő a XV. sz. második felében a budaszentlőrinci pálos kolostorban. L. Garády, m. f. A Szent Lőrincről elnevezett budamelléki pálos templom és a kolostor. Bud. Rég. 13. 183.

¹⁷ Halászbástya Kötár. Képet ezúttal közöljük először. Felirata: „hic iacet Valentinus”.

¹⁸ A hosszúkás, elhegyesedő pajzsforma pecséteken a XIII. sz. második felében fordul elő. Sírkövön České Budejovicében a Zlata Koruna kolostorban találtunk 1275 évvel feliratában datált hasonló pajzsformát. Képet Jakub Pavel, České Budejovice c. népszerű kiadványában közli. Itt a sírkő felállításának módja: függőleges helyzetben befalazva — ugyancsak analógia a mi sírkövünkhöz, melynek oldalának megmunkálása egyedül ezt a felállítási módot teszi elképzelhetővé.

¹⁹ Úgy véljük, a kompozíció őse a kassai Hóhérbástya gyűjteményében levő XIV. sz.-i, családjegyes, keresztis sírkő-

nek, melyet Wick Béla Kassa története és műemlékei (1941) c. munkájában közölt.

²⁰ Garády S., Jelentés az 1936—1942. évben végzett ásatásokról. Bud. Rég. 13 (1943) 417—426, 436—438. Meg kell jegyeznünk, hogy Garády feljegyzéseiben nem találunk elég bizonyítékot arra, hogy a Csalogány utca 3/a, c, d telken talált falmaradványok valóban középkoriak lennének. Az 1962-ben a 3/c telken végzett leletmentésem során, a Matthey-helyszínrajzzal egyeztethető, első barokk építkezés vékony falait találtam meg.

²¹ A közművesítés felújítása alkalmával magam végeztem leletmentéseket és az alábbi helyeken találtam meg a középkori út maradványait: Csalogány utca 35. és 37. sz. ház előtt, a mai útszint alatt 1,20 m mélységben. Csalogány u. 55. sz. ház előtt 1,30 m mélységben. Csalogány u. 43. sz. ház előtt 80 cm mélységben. A Fő utcában, a Corvin térnél, a Vigadó oldalával szemben 1 m mélységben. BTM Adattára.

²² Horler M., Budapest Műemlékei I. 1955, Fő u. 16. és 20. sz. ház.

²³ J. Matthey helyszínrajzának eredetije a bécsi Kriegsarchivban van. Az itt közölt, átdolgozott rajz a Kiscelli Múzeum fényképmásolata után készült.

²⁴ Györffy István, Magyar falu, magyar ház, 1943. — Granasztói P., Magyar városépítészet sajátosságai. Településtudományi Közlemények 8 (1956).

²⁵ Evlia Cselebi magyarországi utazásai. Thury J., Török történetírók I. 245.

²⁶ Budának és környékének helyirati viszonyai a középkorban. Arch. Közl. 5 (1865) 46.

²⁷ A veszprémi püspökség gazdasági levéltárának keltezetlen budai bortizedjegyzéke (Kubinyi András szíves közlése szerint kb. 1505—1515 körüli időből).

²⁸ Garády S., Jelentések (kézirat) X. füzet, 55—57. BTM Könyvtár.

²⁹ Mollay K., Das ofner Stadtrecht, 154.

³⁰ OL. DL. 23, 972, 1524. júl. 13. Lajos király mandátuma Buda és Pest városok magistrátusaihoz.

³¹ Némethy L., Kögl Ádám Jézus társaságbeli atya. Magyar Sion 1878, 338.

³² Mendöl T., Általános településföldrajz, 1963. 39.

³³ „A város és a vár alatt, a falakon kívül, a Dunáig szintén van egy város, hol a kézművesek és kereskedők laknak, kik a folyón szállított árukkal kereskednek.” Az idézet 1502-ből való, Pierre Choque leírása a budai Vízivárosról, aki Candalei Annának, II. Ulászló király feleségének kíséretében utazott Budára. A magyarra fordított szöveget idézem Szamota István, Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten 1054—1717. c. munkájából, 142.

³⁴ OL. KA Expeditiones 1687. júl. 12.

³⁵ A vár területén is, mielőtt a későbbi Zeughaus felépült volna, egy török időkben raktárnak szolgáló épületben

helyezték el a fegyvertárat. Bánrévy Gy., A budai katonai szertár 1725—1901. TBM 12 (1933) 110.

³⁶ Fő u. 16. (XV. sz.), Fő u. 20. (XV. sz.), Pala u. 8. (XV. sz.), Fő u. 44. (XVI. sz.), Szalag u. 17. (XVI. sz.). Horler M., Budapest Műemlékei I.

Ehhez hozzá kell tennem, hogy az elpusztult Fő u. 37. sz. ház, a volt Aranyhajó vendéglő is lehetett középkori eredetű. Sajnos, ennek bizonyítása az épület teljes megsemmisülése miatt már nem lehetséges. Az ötletet az a körülmény sugalmazta, hogy rendeltetésénél fogva, mint kikötői kereskedőszállás, vendégfogadó, a piactér és árucarnok közelében a többi objektummal együtt középkortól kezdve működhetett.

³⁷ Nagy Lajos, A Víziváros XVII. század végi topográfiaja. TBM 16 (1964) 193. Szerinte 1687-ben itt tartották a hetipiacot.

³⁸ Evlia Cselebi, i. m.

³⁹ Fővárosi Mérnöki Hivatal 1889. febr. 28-i jelentése. Szföv. Levéltár Tanácsi iratok III. 2314/1888. Melléklete az épület alaprajza 1894-ből.

⁴⁰ Zaiger über die Wasserstadt No. 117.

⁴¹ Későrómai horreum i. sz. 3. sz. első feléből Baselban. R. Fellmann: Neue Funde und Forschungen zur Topographie und Geschichte des römischen Basel. Baseler Zeitschrift für Geschichte u. Altertumskunde Bd. 60, Abb. 7. (27. kép).

⁴² Nickel, E., Ein mittelalterlicher Hallenbau am alten Markt in Magdeburg. Berlin, 1960.

Egy-egy városban néha több kereskedőház is épült, ha vízi kereskedelmi út mentén feküdt, úgy feltétlenül volt a kikötőben is, pl. Magdeburgban (Mattheus Marian: Aus den Topographien und dem Theatrum Europarum 1635) és Strassburgban a halpiac közelében. Sajnálatos módon a középkori magyar városokból egyetlen egy sem maradt meg, felvidéki városaink mindegyikében volt, Besztercebányán, Eperjesen, Lőcsén. Pozsonyból mérlegházat említenek, Sopronban sóraktár volt. Ha külön kereskedőház nem volt, a városháza földszintjén levő oszlopcsarnokos helyiségben helyezkedtek el a kereskedők.

⁴³ Pl. Száva melletti Brodban, ahol 1697-ben Savoyai Jenő átlépte a határt, az osztrák hadsereg fegyvertárát 1728-ból származó alaprajz (Allio Donato) ábrázolja. Bécs, Kriegsarchiv HKR 271/37.

⁴⁴ Beschreibung der Reissen des Reinhold Lubenau. W. Sahm, Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zu Königsberg i. Pr. 4. (1912) 9. Capitell. Beschreibung der Stadt Oven.

⁴⁵ Károlyi—Wellmann: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bp. 1936. 150.

⁴⁶ A Szent Péter templom ásatásának helyszíni felméréseit Ilosfay József (alaprajz) és H. Gyürky Katalin (metszetek) végezték. A tanulmányban szereplő rajzokat Sziklavári Lajosné, a fényképeket Molnár János készítette.

ANGABEN ZUR TOPOGRAPHIE DER BUDAER ST. PETER-VORSTADT

Eine der Vorstädte des mittelalterlichen Buda war die zwischen dem Burghügel und der Donau gelegene St. Peter-Vorstadt, der seinen Namen vom Schutzheiligen seiner Pfarre, vom Dominikanermärtyrer St. Peter erhalten hatte.

Die Reste der Pfarrkirche wurden in den 1940er Jahren auf dem Grundstück Csalogány-Gasse Nr. 7 gefunden. Vom Jahre 1961 an führte unser Museum regelmässig Ausgrabungen durch, deren bisherige Ergebnisse wir in der vorliegenden Abhandlung veröffentlichten.

Die mittelalterliche Kirche wurde über den Ruinen der zur Wende des 1—2. Jahrhunderts u. Z. bestandenen römischen Siedlung errichtet. Mit den Quellen übereinstimmend dürfte die erste Kirche, deren einschiffigen Grundriss wir samt der mit drei Seiten des Polygons schliessenden, etwas länglichen Apsis zum Teil erschlossen haben, zuerst in den 50er Jahren des 13. Jahrhunderts errichtet worden sein. Auch der in der Apsis vorgefundene, Bauopfer enthaltende Wiener Krug trug zur Bestimmung des Alters der ersten Kirche bei. Diese Kirche war von einem Kirchhof umgeben. Die westliche Fassade war anfangs mit Strebepfeilern versehen und erst später, vermutlich in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts wurde ein Turm hinzugebaut. Der Eingang dürfte an der Südseite gewesen sein und auf den Platz neben der Kirche geblickt haben. Wir haben den aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts stammenden Schlussstein des Turmes gefunden. Laut Bezeugung der auf dem Kirchhof und in den Mauerresten der Kirche gefundenen Münzen wurde an Stelle der abgerissenen einschiffigen Kirche in den 50er Jahren des 15. Jahrhunderts eine neue Kirche erbaut. Diese Vergrösserung war wegen dem Anwachsen der Siedlung und den Anstieg ihrer Seelenzahl nötig.

Die Zeit der Verwüstung der Kirche ist durch die Lage und das Alter eines verborgenen Geldbeckens bestimmt worden. Zur Zerstörung musste es bei der Belagerung im Jahre 1602 gekommen sein. Im 17. Jahrhundert erhob sich über der Apsis der Kirche ein türkisches Gebäude. Die gemeisselten und einfachen Bausteine der Kirche wurden zu anderen Bauarbeiten verschleppt, an ihrer ursprünglichen Stelle wurden von diesen nur ausserordentlich wenige gefunden.

Zum Umbau der Kirche dürfte es mit der Entwicklung der Siedlung zusammen gekommen sein. Das Anwachsen der Siedlung und ihr einstiges Bild widerspiegelt noch ein um die 1750er Jahre gefertig-

ter Lageplan, dessen Verfertiger J. Matthey war und der zur Zeit im Wiener Kriegsarchiv aufbewahrt wird.

Wie aus diesem Lageplan ersichtlich ist, bewahrte der älteste Teil der Siedlung um die St. Peter-Kirche herum im Laufe der Zeit seinen dörflichen Charakter. Die Bebauung der Grundstücke ist der Gasse zu lückenhaft, zu den Häusern gehören grosse Höfe und Hintergärten. Dem heutigen Széna-Platz zu gibt es immer mehr grüne Flecken, den Schoberhof. Dementgegen zeigt die Gegend der heutigen Fő-Strasse nach Süden zu immer mehr eine stadtmässige Bebauung. Die Häuser blicken mit ihrer breiteren Fassade der Strasse zu und grenzen eng aneinander. Die Bedeutung der Höfe wird immer geringer. Dieser Teil der Siedlung zeigt mit der Siedlungsart der Stadt im Burgviertel eine Verwandtschaft. Die Ausmasse der Verwüstungen der Belagerung des Jahres 1686 verringern sich von Norden nach Süden zu, am südlichen Ende der Fő-Strasse blieben einzelne Teile der mittelalterlichen Häuser in einzelnen Wohngebäuden erhalten. Aus dem einstigen Dorf Szent Péter dürfte sich zur zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts die Stadt entwickelt haben und da es bekannt ist, dass die Fő-Strasse eine Reihe von Kaufläden war, können wir daraus darauf schliessen, dass sich der Handelscharakter dieses Stadtviertels bereits im Mittelalter ausgestaltet hat.

Auf dem ersten, nach den Befreiungskämpfen des Jahres 1686 vom Genieoffizier De la Vigne gefertigten Lageplan hebt sich auf dem heutigen Corvin-Platz durch die ausführliche Angabe seines Grundrissplans ein Gebäude hervor; ein mit doppelter Säulenreihe auf drei Schiffe geteiltes Hallengebäude, dessen Verwendung der Genieoffizier als Waffenarsenal beantragt. Ein Jahr nach der Befreiung erfolgt dies auch. Aus dem 19. Jahrhundert blieb vom Gebäude ein Grundriss erhalten, der gut zeigt, in welchem Grade seine östliche Fassade während der Belagerung des Jahres 1686 demoliert gewesen sein konnte. Den Anzeichen nach wurde es also nicht zum Zweck eines Zeughauses erbaut. Die Analyse seines Grundrisses lässt uns vielmehr vermuten, dass es sich hier um keinen türkischen, sondern um einen mittelalterlichen Hallenbau handelt, dessen ähnliche uns aus zahlreichen mittelalterlichen Städten bekannt sind. Der Bestimmung nach dürfte es eine Warenhalle oder ein Lagergebäude des Handels gewesen sein.

1. kép. A Szent Péter plébániatemplom területén végzett régészeti feltárások helyszínrajza
 Lageplan der auf dem Gelände der St. Peter-Pfarrkirche durchgeführten archäologischen Ausgrabungen

